

og visindamaður. Hansara kunnleiki til mál, sögu, list og bókmentir var líka so stórir sum hansara vitan um stöddfræði, lívfræði, stjörnufræði o.s.fr. Hann var ein av teimum seinastu margkunnugu í okkara tíð.

Vit koma nú til nakrar av høvuðstættum í bókunum hjá Koestleri. Og her eiga vit fyrst at nevna hansara mótstöðu móti stalinismuni og hansara kritikk av Sovjettsamveldinum. Koestler gjordist kommunistur fyrst í triatiárunum. Hann fór úr aftur flokkinum stutt fyri annan heimsbardaga. Ein av høvuðsorsøkunum til fráfall hansara var ivaleyst Moskvaskakarmálini, út í odd og egg fólks sakarmál, ferd móti teimum bestu og trúgvastu skiparunum av Sovjettsamveldinum, sjálfum »saltnum« í kollveltingini. Men mótstöða hansara móti stalin-

heimsins politikarum og einaræðisharrum mogleikan at oyða alt lív á jørðini, hevur óivað rakt hann meinari enn tey flestu. Og eftir at hava skrivað ævisøgu sína í tveimum bindum, fór hann undir at leita eftir teimum djúpari orsøkunum til, at heimurin var komin út í óføri. Fruktirnar av hesi leitan vóru visindaliga og heimspekiliga tribindaverkið *The Sleepwalkers* (1959), *The Act of Creation* (1964) og *The Ghost in the Machine* (1967). Ein reyður tráður í hesum bókum er atfinningarnar móti vitaskapi og visindamonnnum, sum eftir hugsan Koestlers eru besta dømið um, at vesturlenska menniskjað er avskeplað, í tvíningum — øðrumegin, hvat viðvikir reimum tankavirksemi og tekniskum dugnaskapi, á veg við ferð uppeftir, hinumegin, moralskt og sálarliga, á veg við

andur gestur í einum deyðum rúmi? Koestler argumenterar fyrri tí fyrra og er soleiðis í parti við t.d. flestu yrkjara, sum halda, at vit eru »alheims børn«. Tekur ein sum lesari tráðin hjá Koestleri upp, sæst skjótt, at hann er ikki uttan týðning. Skulu vit fara fram í alheiminum sum tjóvar og innbrótarar, ella skulu vit vara av fólki, fæi og tingum sum húsfólk í sínum egna húsi? Tað er tað fyrra, vit í lotuni gera. Tað er tað seinna, m.a. Koestler vil hava okkum at gera.

Ein hevur, tá ið ein lesur tær seinni bókurnar hjá Koestleri, varhugað av at hitta ein mysticist, brynjaðan við alskyns skilaargumentum, ein religiosan anda, íltnan sum rationalist. Eitt er í hvussu er vist: Koestler er moralistur og humanistur um ein háls. Hybris, visinda-

part av almenninginum í Europa. Ein onnur grund er helst hansara samansetta lyndi: øðrumegin hugurin til at bróta upp úr nýggjum; hinumegin ynskið um ongantið at siga óv nógv. Tað at hann sum heimspekingur og visindamaður mangar fór av tí traðkaða vegnum, gjørdi teir rætttrúgvandi visindamenninar klokkar og ivandi. Tað at hann bar sínar forvitnisligu og sjáldsomu hugsanir fram í einum sakligum og stringentum formi, helt stjørnuoygdum nýromantikarum burtur frá honum.

Men kanska koma nettup hesir eginleikarnir at gera, at Koestler kemur at vara longur enn mangur annar »profetur« í 20. öld. Tað ótrygga, óhugnaliga og umskiftandi tíðarskeiðið, vit líva í, ber við sær ein varhugað, at mong hugtøk, vit fyrr hava góðtikið ella beinleiðis

»Eg havi ein drey, sum vitjar meg næstan javnan. Tað er myrkt, og eg verði drípn í einari fellu ella einum skógi. Tiggju metur frá mær gongur ein vegur framvið, við nógv-ari ferðslu. Eg rópi neyðarróp, men eingin hoyrir meg, fólk ganga framvið, flennandi og sjóðandi«.

ismuni gjordist ikki minni av Stalin-Hitler paktini í 1939. Tað, sum serliga skelkaði tann stelda og treiska antifascistinn Koestler, var tann lemjandi ávirkan, hesin sáttmáli hevði á antifascistiska stríðið í mongum londum, fyrst og fremst Fraklandi.

Koestler víðgjörði stalinismuna í tveimum bókum. Skaldsagan *Darkness at Noon* 1941 (Mørke midt på dagen) er um Moskvaskakarmálini og er ein roynd at svara upp á henda spurning: hvussu bar tað til, at royndir og herdir kollvelt-ingarmenn »leiktu við« í sjónleikinum og søgdu seg hava gjørt ein riðil av pura óhugsandi ræðuligum gerðum, teir ikki áttu part í at hava framt? Greinasavnið *The Yogi and the Commissar* 1945 (Yogi-en og Kommissæren) setur Sovjetveruleikan upp í móti Sovjetmytni. Koestler kom í hesi bók til tað úrslit, at Sovjettsamveldið í mong ár, undir leiðslu Stalins, hevði verið á veg burtur frá sosialismuni. Ahugavert við hesum atfinningum var, at tær, fyrri eina ferð skyld, komu frá socialistiskari síðu. Ahugavert var eisini niðurstøðan hjá Koestleri: javnaðarrørslan vestanfyrri eigur at endurnýggja sínar demokratisku og sosialistisku hugsjónir!

SKAL EIN í dag royna at sálða ein heilvæðsbóndskap burtur úr hesum bókum, má tað vera hesin: órættur, yvirgangur, morð og harðskapur eru altíð absolutt, aldri relativ fyrbrigdi. Tey verða ikki betri av, at tað er »tin« flokkur, »titt« land, »tin« ideologi, sum fremur tey. Fyri at taka eitt dømi: Tann sannroynd, at landið Afganistan nú liggur í smildri, og at millum ein og tvær milliónir av íbúgvum tess liggja úti á berajóli í Pakistan, friðkast ikki av, at tað er leiðslan í Sovjettsamveldinum, ið hevur framt hetta. Og eitt annað dømi: Tann sannroynd, at stjórnin í El Salvador við sansaleysum hópráðum útrúddar katólskar og evangeliskar samkomur í landinum, friðkast ikki av, at hetta verður gjørt við hernaðarlíggum og moralskum stuðuli frá USA og forseta tess, Ronaldi Reagan.

KRIGGIÐ VAR AV, og árinu gingu, og sum frá leið tagnaði politiski atfinningarin Arthur Koestler. Men firð bant hann ikki fyrri tað. Tað at tann edla og reina visindin, sum hann altíð havði havt so ystón áhuga fyrri, uttan at blunka hevði skonkt

ferð niðureftir. Sum tann seinasta »heila« heimspekingin í vesturlensku siðmenningini nevnr Koestler *Pythagoras*, sum helt visind og list vera lókir úr somu keldu, og hvørs loyniligi broðurskapur, tann *pythagoreiski*, legði dent á, at kvinnur høvdu sama rætt sum menn, og at visindalig úrslit og landnám vóru alt ov týðandi til at verða latin politikarum og statsmonnum upp í hendur!

Av bókum, sum Koestler seinni skrivaði, havi eg hug at nevna *The Case of the Midwife Toad*, 1971 (Den manipulerede frøl). Í hesi bók, sum er spennandi sum ein kriminalsøga, víðger Koestler tvidráttin millum tveir lívfrøðingar, nýdarwinist William Bateson, úr Onglandi, og lamarckist Paul Kammerer, úr Eysturriki, sum tók seg av døgum í 1926. Koestler kemur til ta niðurstøðu, atthoast bara tann bytti ella tann treiskikann visa darwinismuna frá sær, er kanska »nakað um« hugsanina hjá Lamarck, at fingnir eginleikar kunnu arvast. Í roynd og veru nemur Koestler her við einu stórri heimspekiligan spurning: er livið á jørðini partur av alheiminum, ella er tað ikki komið av óvart og av tilvild, ein frem-

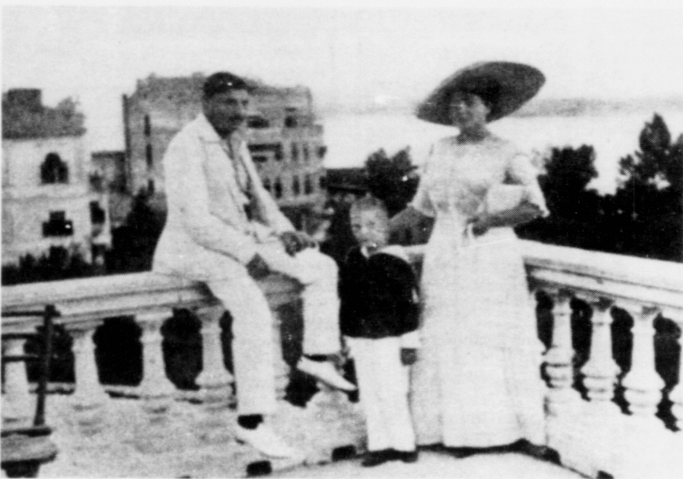
lig hugmód, er eitt høvuðsmál fyrri gløggu atfinningum hansara. Samstundis undirstrikar hann í heilum menniskjans týðning og virði. Og við sama eldhuga og somu fynd, sum hann í fjórutiárunum bardist í móti stalinismuni, herjar hann triati ár seinni á behaviourismuna, sum ger menniskjað til automat, eitt viljaleyst úrslit av ávirkan uttanifrá, og á nýdarwinismuna, sum ger livið til eina flakkandi tilveru í einum veldigum, steindeyðum bolamyrkri.

ARTHUR KOESTLER VAR ikki ein av teimum rithøvundum, sum skarar av fólki flykkjast um. Ein grund til hetta er helst tann, at hann, í sínum metingum og niðurstøðum, var undan teimum flestu. Hansara dómur yvir stalinismuna kom 15 ár undan 20. raðstevnuni í Moskva og 35 ár undan teimum »nyggju« filosoffunum í Pari. Og ein av hansara kongstantum í nýggjari tíð, borin fram umleið 1970 — at tær niðurstøður, ein kann gera sær av tí modernaðu fysikkini og av parapsykologiini, peika sama veg — er nýstaðni so smátt farin at rína við ein

21 ára gamal

»Prometheus toyggir seg út í móti stjørnunum, við einum tónum flenni á andliti sínum og einum totemtekni í hondini«

Við foreldrum sínum við dalmatisku strondina

dyrkað, mugu annaðhvørt á øskudungan ella í minsta lagi broytast — hugtøk sum visind, framburður, risaveldi, maktjavnvág standa og skelkja eftir okkum sum innantómar og vandamiklar ræðumyndir. Eitt slíkt tíðarskeið fær menniskjuni at gera tvey ting: at finna fram aftur vrakað virði; og at sjóða virði, hugsanir og stóði saman á ein hatt, hon áður ikki hevði droymt um. Bæði hesi tingini hevur Arthur Koestler gjørt. Hann hevur sum fáur lagt dent á hugans frælsi, menniskjans verdigheit, tað at mannalivið er heilagt. Og hann hevur sum ein tann fyrsti vist á, at menniskjan má ognar sær eitt nytt »kosmiskt« medvit, skal hon hava nakra framtíð. Verður nakað hus bygt á hesum stóði, eigur hann sin part í grundarsteininum.

Hanus Andreassen